

NIKLAJ Patrícia Dominika

PhD-hallgató

PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.02.04

Szülők jogai és kötelességei az iskolalátogatással kapcsolatban a 20. század elején

Parents' Rights and Obligations Regarding School Attendance at the Beginning of the 20th Century

The parents' rights and obligations can be interpreted in two approaches according to the participation of children in public education. On the one hand, it is necessary to examine, that parents have the right to choose the appropriate educational institution for their child, on the other hand they have the obligation to ensure the compulsory schooling or education for their child. In the following I show these two eras regarding the beginning of the 20th century. My research is based on the Act XXXVIII of 1868 on public education, Act XXX of 1921 on ensuring the fulfillment of the schooling obligation, and the documents of the National Archives of Hungary Baranya County Archives. The choice of school could have been influenced by several factors, such as religious affiliation, residence, financial situation. The parents' right to choose a school was wide, so they could find the appropriate institutional or private school for their children. There were problematic situations in those cases, when the parents did not want to use the existing confessional school, but the municipality did not have the opportunity to establish public school and the parents also did not have the opportunity to educate their child at home. Formerly there were only confessional schools in Hungary, but in the middle of the 19th century it became evident that the churches can not maintain schools alone, so the role of the state is necessary. Based on the Act XXXVIII of 1868 on public education „Public education institutes can be established and maintained by confessions, associations and individuals, communities and the state.” After choosing a school parents were obligated to ensure the school attendance of their child. The Act XXXVIII of 1868 on public education declared the general obligation of education or compulsory schooling. Children had to attend in everyday elementary school for 6 years and then in repeating school for 3 more years. The broad determination of the maintainers of the school supported the idea to extend the obligation of education. This meant that there was a need for more schools, regardless of the maintainers (confession, municipality, state, etc.) in order to ensure education for most of the children. The public and ecclesiastical authorities were obliged to take action in order to ensure compulsory schooling, and there were gradually sanctions against parents. However, it did not always go smoothly, and it was not necessarily the fault of the parents or the children, but for example epidemics, world war. There were some misunderstanding regarding the attendance on religious education.

Keywords: *Parents' rights and obligations, choice of school, obligation of education*

1. Bevezető

1867 után az Osztrák-Magyar Monarchia keleti felében a szülői felügyeleti jog kérdése sajátos módon nem a magánjog körében, hanem az állam és az egyházak közötti viszony modernizálása

kapcsán került elő. A vegyes házasságból született gyermekek vallásának meghatározása a reformáció korától konfliktusok sorát gerjesztette a felekezetek között, és ez a küzdelem hazánkban a polgári modernizáció első (reformkori és '48-as) illetve második (az 1867. évi osztrák-magyar közjogi kiegyezést követő) hullámában nem megoldódott, hanem elmélyült. Az ún. magyar kultúrharc – melynek egyik fontos eleme a szülői jogok terjedelme, ezen belül pedig a gyermek vallásának meghatározása és ezzel kapcsolatosan az iskolaválasztás (vallásoktatás) szabadsága volt – az 1890-es években tetőzött. Eredménye az lett, hogy a szabadelvű kormányzat kénytelen volt felvállalni az állam és az egyházak közötti viszony modernizálását, amely – a tervbe vett családjogi kódex helyett – a polgári házasságról (1894. évi XXXI. tc.), a gyermekek vallásáról (1894. évi XXXII. tc.), az állami anyakönyvekről (1894. évi XXXIII. tc.), az izraelita vallásról (1895. évi XLII. tc.) és a vallás szabad gyakorlásáról (1895. évi XLIII. tc.) szóló törvénycikkek elfogadásához vezetett. A kodifikálatlan magyar magánjog testéből formálisan kiszakítva a házassági köteléki jog egésze, a házassági vagyonjog egy kis része, a szülői felügyeleti jog tartalmának jelentős része és az anyakönyvvezetés kérdése ezzel törvényi szabályozást nyert, és hozzájárult ahhoz, hogy a szülői felügyeleti jog terjedelmét pontosítsák, ahogy azt a népoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. törvénycikk megkezdte az iskolaválasztás szabadságának biztosításával.¹

A gyermekek közoktatásban való részvétele szempontjából a szülők jogai illetve kötelességei két megközelítésben értelmezhetők. Egyrészt vizsgálandó, hogy a szülőnek milyen jogai vannak arra nézve, hogy gyermeke számára megválassza a megfelelő oktatási intézményt, másrészt figyelmet érdemel az is, hogy milyen kötelességei vannak a tankötelesség megvalósításával kapcsolatban. Jelen tanulmányban e két területet mutatom be a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeire vonatkozóan a népoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. és az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. törvénycikkek, továbbá a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai alapján.

2. Iskolaválasztás

Az iskolaválasztás mint szülői jog több körülménytől függött. Egyrészt felekezeti iskola választását természetesen befolyásolta a vallási hovatartozás, egész pontosan a szülők vonatkozásában. Ezzel kapcsolatban utalást kell tennünk a fent említett, gyermekek vallásáról szóló 1894. évi XXXII. törvénycikkre, amely alapján a bevett vagy törvényesen elismert felekezethez, és csakis ahhoz tartozó szülők megállapodhattak abban, hogy minden gyermekük az atya vagy az anya vallását követi (1.§). Annak érdekében, hogy a rendszer szabadelvű legyen, elméletileg minden bevett vagy törvényesen elismert felekezet számára megadta a jogalkotó ezt a kedvezményt. Lényegében azonban nem tett mást, mint az egyházi reverzálisok helyett egy az állami jog által intézményesített megegyezést hozott létre.² A vegyes vallású jegyespárok előtt a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvénycikk egy másik utat is megnyitott. Lehetőségük volt arra, hogy saját felekezetüket elhagyva

¹ A magyar kultúrharc értelmezéséhez valamint az állam és az egyházak közötti viszony modernizálásának kérdéséhez Magyarországon lásd HERGER, Polgári állam és egyházi autonómia 230–301.

² A törvénycikk elemzését lásd HERGER, Polgári állam és egyházi autonómia 280–301.

a másikba átlépjenek³, és immár azonos vallásúak lévén, ne legyen szükségük a megegyezés megkötésére. A megegyezést utólag csak abban az esetben lehetett megváltoztatni, ha az egyik fél házastársa vallására tért át. A változtatás azonban – ugyanazon alakosságok mellett – csak az áttérést követően születendő, illetve a 7. életévét még be nem töltött gyermekekre vonatkozhatott. A 7 évnél idősebb gyermekek a gyámhatóság beleegyezése mellett térhettek csak át szüleik vallására (3.§). A gyermekek vallásáról szóló törvénycikk ezt követően az 1868. évi LIII. törvénycikk rendelkezését ismételte meg. Ha a szülők nem éltek a megegyezés lehetőségével, a gyermekeknek nemük szerint kellett szüleik vallását követni, ha azok bevett vagy törvényesen elismert felekezethez tartoztak (2.§). Ettől való eltérésnek csak akkor volt helye, ha az egyik házastárs a másik vallására tért át (4.§), azaz a házasság utólag vált nem vegyessé. A születendő vagy 7. életévét még be nem töltött, illetve a 7 évesnél idősebb gyermekekre vonatkozó szabályozás a fentivel azonos módon történt.

Mivel a tankötelesség a 6. életévtől kezdődött, így felekezeti oktatás választása esetén a gyermeknek már abban az intézményben kellett megkezdeni e kötelessége teljesítését, amelybe szülei beíraták. A felekezeti iskolát ők választották ki, így ebben az esetben befolyásoló tényező lehetett, hogy a szülők melyik felekezethez tartoztak. Az iskolaválasztásnak sokszor praktikusabb okai is voltak, hiszen, ha egy kisebb község csupán egyetlen iskolával rendelkezett, amelyet valamely felekezet tartott fenn, a szülők számára jelentős nehézségeket okozott volna, ha más községbe kell elvinniük gyermeküket azért, mert saját felekezetük nem tart fenn iskolát. Az ehhez hasonló problémák kiküszöbölését is jelenthette a községi vagy állami oktatási intézmények létesítése, amelyekben egyházi befolyástól mentesen folyt a tanítás, és a felekezetek csupán a hittanoktatás kapcsán jutottak szerephez.

3. Iskolaalapítás és fenntartás

Az iskolaválasztás kérdésének vizsgálata előtt elengedhetetlen az iskolaalapításra és iskolafenntartásra vonatkozó rendelkezések ismertetése, hiszen ez alapján kaphatunk képet arról, hogy a szülők milyen intézmények közül választhattak.

A 20. század kezdetén is hatályban lévő 1868. évi XXXVIII. törvénycikk részletesen szabályozta az iskolák típusait, különbséget téve közöttük fenntartók illetve alapítók szerint. A korábbi magyar gyakorlatban a felekezeti iskolák voltak jellemzőek, azonban a 19. század második felére nyilvánvalóvá vált, hogy az egyházak egyedül nem képesek ellátni a feladatot, így állami szerepvállalás is szükséges, de a felekezetekkel való kompromisszum szem előtt tartásával.⁴ Az *Eötvös József* vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez fűződő népoktatási törvény alapján lehetősége volt a felekezeteknek iskoláikat továbbra is fenntartani és újakat alapítani, mellettük azonban már az állam, községek, társulatok és magánszemélyek is élhettek ezzel a joggal: „*Népoktatási nyilvános tanintézeteket a törvény által megszabott módon állíthatnak és fenntarthatnak a házában létező hitfelekezetek, társulatok és egyesek, községek, és az állam*” (10.§). E jog gyakorlását azonban feltételekhez kötötték, amelyeket a törvény tételesen előírt. Ilyen feltétel volt például a kötelező tantárgyak megállapítása, a tanító által tanított gyermekek maximális számának meghatározása, a

³ 1895. évi XLIII. tc. 5.§.

⁴ Lásd FENYŐ, Eötvös József, Kultúra és nevelés 401–406.

fiúk és a leányok elkülönített oktatása, a tanító képezítésére vonatkozó előírások és az iskolai épületekre vonatkozó biztonsági szabályok betartása.⁵

A törvény 14. §-a kimondta, hogy minden felekezeti iskola az állam felügyelete alatt áll. Ennek megvalósítása érdekében a királyi tanfelügyelők, akik állami tisztviselők voltak, ellenőrizték a törvényi feltételek betartását a felekezeti iskolákban is. A református felekezet részéről az állami felügyelettel kapcsolatos rendelkezést tartalmaztak az 1904. november 10. napján megnyílt budapesti Országos Református Zsinat által alkotott cikkelyek, amelyek közül a VI. kifejezetten a református köznevelésről és közoktatásról rendelkezett. A népnevelési és népoktatási intézetekről szóló részben az 1868. évi XXXVIII. törvénycikkre való hivatkozással kimondták, hogy a felekezet által felállított iskolák az egyházközség felügyelete alá helyezhetők, azonban felsőbb szinten ezek is az állam felügyelete alatt állnak, tehát az egyházi felügyelet nem csorbíthatja az államit (4. §).⁶

Az állami felügyelet kimondása mellett az iskolafenntartók körét tágan határozták meg, így a szülők választási szabadsága szélesnek tekinthető: az 1868. évi népoktatási törvény 6. §-a alapján választhattak nyilvános vagy magán, ezeken belül is állami, községi, felekezeti, társulati, magánfenntartású iskolát, továbbá elméletben más községbe is elvihették gyermeküket iskolába; a gyakorlatban ez utóbbi lehetőség – ahogyan arról korábban szó volt – korlátozódhatott, ha a szülők ideje, anyagi ereje nem engedte, hogy távolabb fekvő iskolába vigyék gyermeküket. Nyilvános intézmény volt alapvetően az állami és községi iskola, de a magánszemélyek, társulatok, és felekezetek által alapított és fenntartott iskolák is nyilvános jellegűvé válhattak a törvényben meghatározottak szerint.

A jogpolitikai cél a községi iskolák elsődlegessé tétele volt; ezek létesülhettek új iskolákként, vagy úgy, hogy a felekezeti iskolák ilyen jellegüket elvesztették és községivé alakultak át. Ezen utóbbi esetekben is igyekeztek a felekezetekkel való együttműködést szem előtt tartani, így elsődlegesen ott volt köteles a község iskolát állítani, ahol nem állt fenn felekezeti iskola; az így felállított községi iskolák közös tanintézetek lettek, amelyek hitfelekezeti különbség nélkül nyitva álltak a községi lakosok gyermekei részére (23–24. §§). A községi vagyomból fenntartott felekezeti iskolákat is közös iskolává minősítették, azonban a község döntése alapján meghagyhatta a támogatásával fennálló felekezeti iskolák ilyen jellegét is, de ha így tett, hozzájárulását a továbbiakban a község iskolafenntartó felekezetei között igazságos arányban kellett megosztania vagy mindegyik irányába a támogatást megszüntetnie (25. §). A község felekezeteinek döntése alapján is alakulhatott közös iskola, amely akkor valósult meg, ha a község felekezetei ugyan képesek lettek volna fenntartani iskolájukat, mégis úgy döntöttek, hogy közös erővel megfelelőbb körülményeket tudnak biztosítani; ennek előnye az volt, hogy ilyenkor igénybe vehettek állami támogatást is (26. §). Az állam csak ebben az esetben nyújtott ekkor még támogatást a felekezeteknek, akik eddig saját erejükből, híveik támogatásával gazdálkodhattak az oktatásügy tekintetében. A negyedik eset egyfajta szankcióként volt szabályozva: az állam a felekezeti iskolák feletti felügyeleti joga keretében őrködött a korábban felsorolt törvényi feltételek betartása felett, azok be nem tartása esetén meginthette a fenntartó felekezetet; ezt követően ha a feltételeket „a hitfelekezetek főhatóságai a kormány által félevenként történt három ízbeli megintés után sem teljesítették: a kormány

⁵ 1868. évi XXXVIII. tc. 11–13, 27–29, 55. §§

⁶ TÉRFI - OTTLIK, Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása, 264–265.

közös községi iskola felállítását rendelheti el; a község felhatalmaztatik azon hitfelekezetekre is kivetni a törvényben megállapított iskolai adót, a melyek a fennebb érintett szakaszokban foglalt föltételeket, a mondott háromszori megintés után sem akarják, vagy nem képesek, saját felekezeti iskoláikra nézve teljesíteni” (15. §). Ahogy az idézett szakaszból láthatjuk, a község iskolai költségeinek fedezésére adót is jogosult volt kivetni azokra a felekezetekre, akik háromszori megintés után sem teljesítették a feltételeket.

A községi és egyéb iskolák mellett kiegészítő lehetőségként hozták létre az állami iskolákat a törvény 80. §-a alapján. Eszerint „*a közoktatási ministernek jogában és tisztében áll, bárhol, ha szükségesnek látja, tisztán államköltségen, a helyi körülmények által igényelt népoktatási tanintézeteket állítani*”. Az állami iskolákra a községi iskolák szervezési és felügyeleti szabályait kellett alkalmazni.

A községi iskolák kialakításában a szülők is szerepet vállalhattak, mivel a törvény 44-45. §-a ezt számukra lehetővé tette: „*Oly községben, a hol a törvény kellékeinek megfelelő tanintézettel bíró egyház vagy egyházak hivein kívül más hitfelekezethez tartozó, legalább 30 tanköteles gyermek is van, a kiknek szülői a fennálló felekezeti iskolákat használni nem akarják: köteles a község közös népiskolát állítani*”. Ebben az esetben tehát a községet kötelezte a szülők akaratának figyelembe vételére és az eszerint való cselekvésre. Ennek két feltételeként került meghatározásra, hogy az iskolával rendelkező felekezeten kívül más felekezet legyen megtalálható a községben és hozzá legalább 30 tanköteles gyermek tartozzon, valamint, hogy az ő szülei a meglévő felekezeti iskolát nem akarják használni. A következő szakasz ez alól engedett eltérést: „*Ott pedig, a hol a más hitfelekezetekhez tartozó gyermekek száma a 30-at el nem éri, ezen gyermekek is, a mennyiben szülőik oktatásukról más úton nem gondoskodnának, a létező felekezeti iskolába fognak járni, s szülei ezen iskola költségeihez ugyanazon módon és arányban fognak járulni, mint azon hitfelekezet tagjai, mely az iskolát fentartja*”. Ha az iskolával nem rendelkező felekezethez tartozó gyermekek 30-nál kevesebben voltak, a község nem volt köteles számukra iskolát felállítani, viszont a szülők még ekkor is dönthettek úgy, hogy más felekezet iskolája helyett magánúton gondoskodnak gyermekük taníttatásáról. A szülők tehát alapesetben rendelkezhetek úgy, hogy más felekezet iskolájába nem járatták gyermeküket. Akik a magánoktatást nem akarták vagy nem tudták igénybe venni, kénytelenek voltak gyermeküket más felekezet iskolájába járattatni.⁷

Összességében a községek néhány kivétellel nem jeleskedtek mint iskolafenntartók, továbbá az egyházak is ragaszkodtak a felekezeti iskolákhoz még azok rossz viszonyok közötti fennállása esetén is, így egyrészt ezek az intézmények maradtak túlsúlyban, másrészt a minőségük sem nőtt állami támogatás folytán, mivel nem hajlottak az összefogásra a jobb körülmények biztosítása érdekében. Az 1868-as népoktatási törvény rendelkezései a 20. század kezdetén még mindig meghatározták az iskolák helyzetét. A törvénnyel kapcsolatos reform munkálatok között kiemelkedő helyen állt az iskola építések területe, amelyet *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdett meg az 1890-es években. Baranyai vonatkozásban a századfordulón két iskolaépítési akcióra irányuló lépéseket dokumentáltak, 1896-ban és 1906-ban. Utóbbi munkálatok során a Baranyavári Járás főszolgabírója Albertfalu községgel kapcsolatban említést tett a szülők tiltakozásáról az állami iskolákkal szemben: „*Albertfalu községben (...) a hitfelekezet iskoláját semmi szín alatt át nem adja – sőt, az is bizonyos, hogy ha az állam mégis állítana fel állami iskolát, a szülők nem fogják gyermekeiket az állami iskolába járattatni*”.⁸ Ebből is láthatjuk, hogy a felekezeti iskolák olyan mélyen

⁷ 1868. évi XXXVIII. tc. 44–45. §§

⁸ MNL BaML IV. 401. b) Bvm. főisp. ált. ir. 14/1907, Főszolgabírói jelentések

gyökereztek a társadalomban, hogy hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a szülők bizalmukat más intézmények felé is fordítsák.

4. Tankötelesség

Az iskola és annak típusa megválasztása után a szülőnek kötelessége volt gondoskodni arról, hogy gyermeke megfelelően is látogassa az iskolát. Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai községi tárgyalás tárgyában - hazánkban először - előírta az általános tankötelezettséget, amelyet fiúkra és lányokra egyaránt alkalmazni kellett. A tanköteles kor 6-tól 12 éves korig tartott, ezt mindennapi elemi iskolában kellett teljesíteni, ezt követően a gyermekeknek 15 éves korukig ismétlődő iskolába kellett járni. A korábban bemutatott iskolafenntartók körének széles meghatározása is azt az elképzelést támogatta, hogy a tankötelezettséget minél tágabb réteg számára biztosítható. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy lényegtelen volt, ki a fenntartó (egyház, község, állam, egyesület, magánszemély), de legyen minél több iskola, ahova a gyermekeket el tudják helyezni anélkül, hogy azok túlszűfolttá válnának. Az elgondolás azonban nem feltétlenül valósult meg mindenhol, így például Pécs polgármestere 1898. február 20-án kelt levelében arról számolt be, hogy a város iskoláiban egy osztályba 80-100 gyermek jut, és a bővítést (akár tanterem, akár tanerő tekintetében) nem engedhetik meg maguknak.⁹

A tankötelesség betartása érdekében mind az állami, mind az egyházi tanügyi igazgatás szervei kötelesek voltak fellépni. A jogalkotói szándék arra irányult, hogy a szülők ne azért írassak gyermeküket felekezeti iskolába, vagy döntsenek a házi tanító alkalmazása mellett, hogy ezzel bújjanak ki a tankötelesség tényleges teljesítése alól. Így a népoktatási törvény 6. §-a előírta, hogy az „iskolai hatóságok is kötelesek ügyelni, hogy az ily gyermekek (értsd: minden gyermek, függetlenül attól, hol teljesíti a tankötelezettséget) legalább is oly oktatásban részesüljenek, minőt a törvény szerint berendezett nyilvános elemi népiskolában nyerhetnének, és a kötelezett évek tartamáig taníttassanak”. Ezzel megerősítették a tankötelesség időtartamának fontosságát és hangsúlyt helyeztek az oktatás minőségének biztosítására, amelyet megerősített a következő szakasz azon rendelkezése, miszerint „A háznál tanult növendékek kötelesek évenként vizsgát tenni le valamely megfelelő nyilvános tanintézet tanítói előtt”. A népoktatási intézetekre vonatkozó szabályok kialakítása során igyekeztek biztosítani a kereteit annak, hogy a megfelelő tartalmú és időtartamú oktatás biztosítva legyen minden tanköteles gyermek számára, bármely intézményi formát veszik is igénybe szülei, továbbá akkor is, ha úgy döntenek, hogy magánúton gondoskodnak a gyermekük oktatásáról. Ez utóbbi esetben a gyermekek kötelesek voltak vizsgát tenni nyilvános tanintézet tanítói előtt, a szülők kötelessége pedig „erről a helybeli iskolai széknek bélyegmentes bizonyítványt előmutatni” (6. §).

A hatóságok mellett természetesen a szülőknél is tevékenyen közre kellett működni. A törvény 1. §-a meghatározta, hogy a tanköteles kor idejére „Minden szülő vagy gyám, ide értve azokat is, kiknek házában gyermekek mint mestertanítványok vagy házi szolgálók tartatnak, kötelesek gyermekeiket vagy gyámoltjaikat (ha – ahogyan a korábban megfogalmazottak szerint arra lehetőségük volt – nevelésükről a háznál vagy magán tanintézetben nem gondoskodtak) nyilvános iskolába járattatni”. Ez deklarálta a szülők

⁹ MNL BaML IV. 401. a) Bvm. főisp. biz. ir.. 290/1898, Majorossy polgármester 1898. február 20-i levele

mellett a gyámok kötelességét is, továbbá említést tett azokról, akik iparostanoncképzésben mesterként működtek.

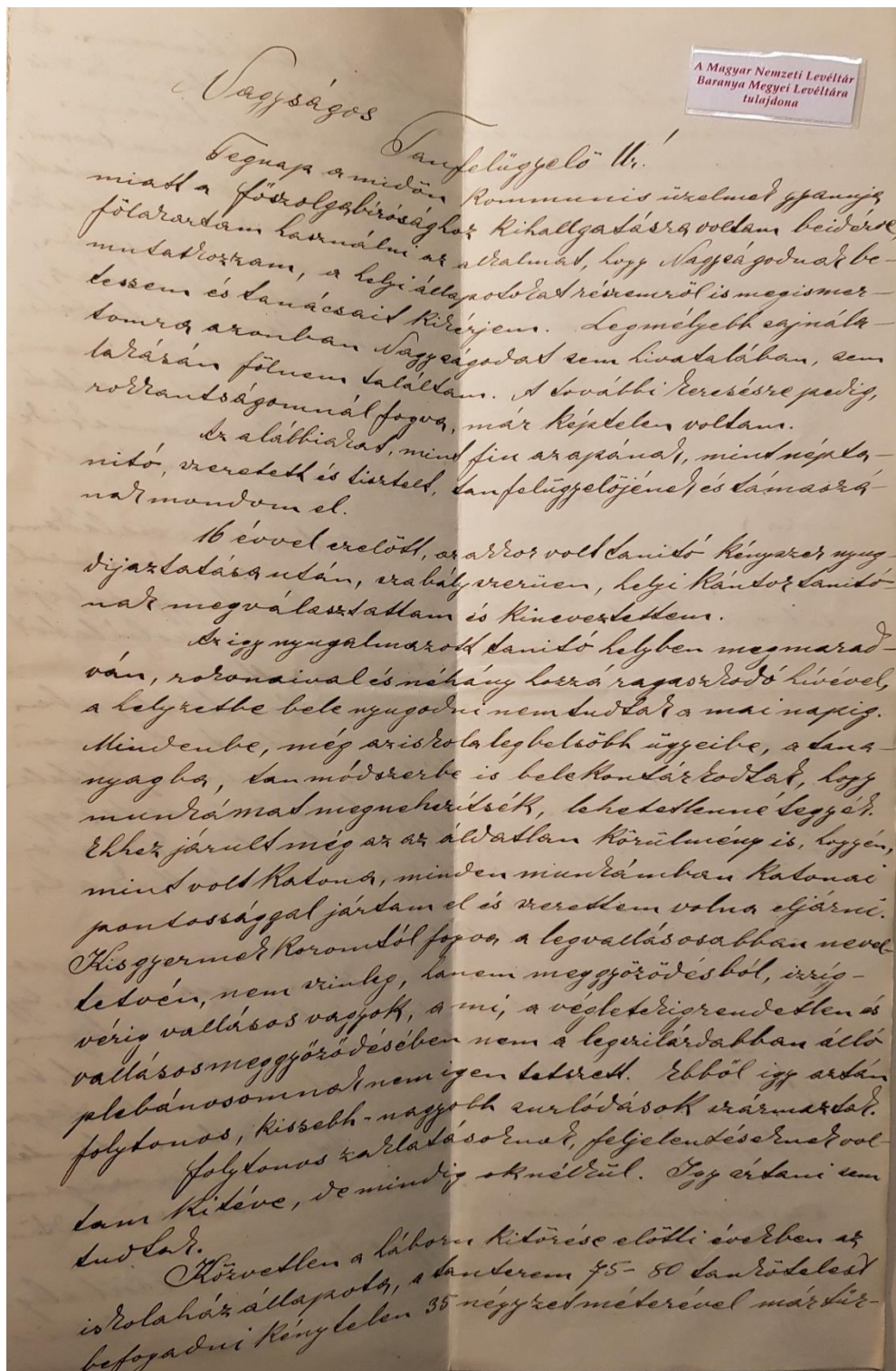
A tankötelezettség elmulasztása esetére kilátásba helyezett szankciókat fokozatosan kellett alkalmazni a szülőkkel szemben, annak érdekében, hogy gyermekeiket iskolába járassák. Ennek indoka az lehetett, hogy nagyobb érdek fűződött a gyermek oktatásban való részvételének előmozdításához, mint a szülő megbüntetéséhez. Ennek értelmében „*Ha a szülő (gyám vagy gazda) a tankötelezett növendéket az iskolától visszatartja: ebbeli kötelességének teljesítésére komolyan figyelmeztetendő*”. Tehát elsőként egy erkölcsi célzatú intést alkalmaztak, ha ez nem volt elegendő, további következményként pénzbüntetések következtek: „*És ha az e célra szolgálható erkölcsi eszközök felhasználása sikertelennek bizonyulna be, s a tankötelezett növendék az iskolától továbbra is visszatartatnék: a kötelességét ekként teljesíteni nem akaró szülő (gyám vagy gazda) első ízben 50 kerra, második ízben 1 forintra, harmadik ízben 2 frtra, negyedik ízben 4 frtra büntetessék, az iskolai pénztár javára*”. Amennyiben az anyagi szankciók sem érték el a kívánt hatást, akkor az iskolaszék feljelentésére a hatóság gyám kirendelését kezdeményezhette gyermek számára: „*Sőt ha még ezen négyeszeri büntetés sem tértené a szülőt (gazdát vagy gyámot) kötelességének teljesítésére: akkor az illető iskolai szék erről a felsőbb iskolai hatóságnál jelentést tesz, mely aztán az iskolától visszatartott tanköteles gyermek számára a községi hatóságnál külön gyám rendelését is szorgalmazhatja*” (4. §).¹⁰

Bár az 1868. évi népoktatási törvény már elég széleskörűen rendezte a tankötelesség teljesítésének részleteit és elmulasztásának következményeit, az elkövetkező évtizedekben nem feltétlenül jutott érvényre mindenhol hatása. A gyermekek kimaradása az iskolából több körülményre volt visszavezethető, így például a mezőgazdasággal foglalkozó területeken a munkálatokban való részvételre. Az első világháború idején az iskolák helyzete is nehéz volt, a tanítók bevonultak, több esetben épületeikben katonákat szállásoltak el.

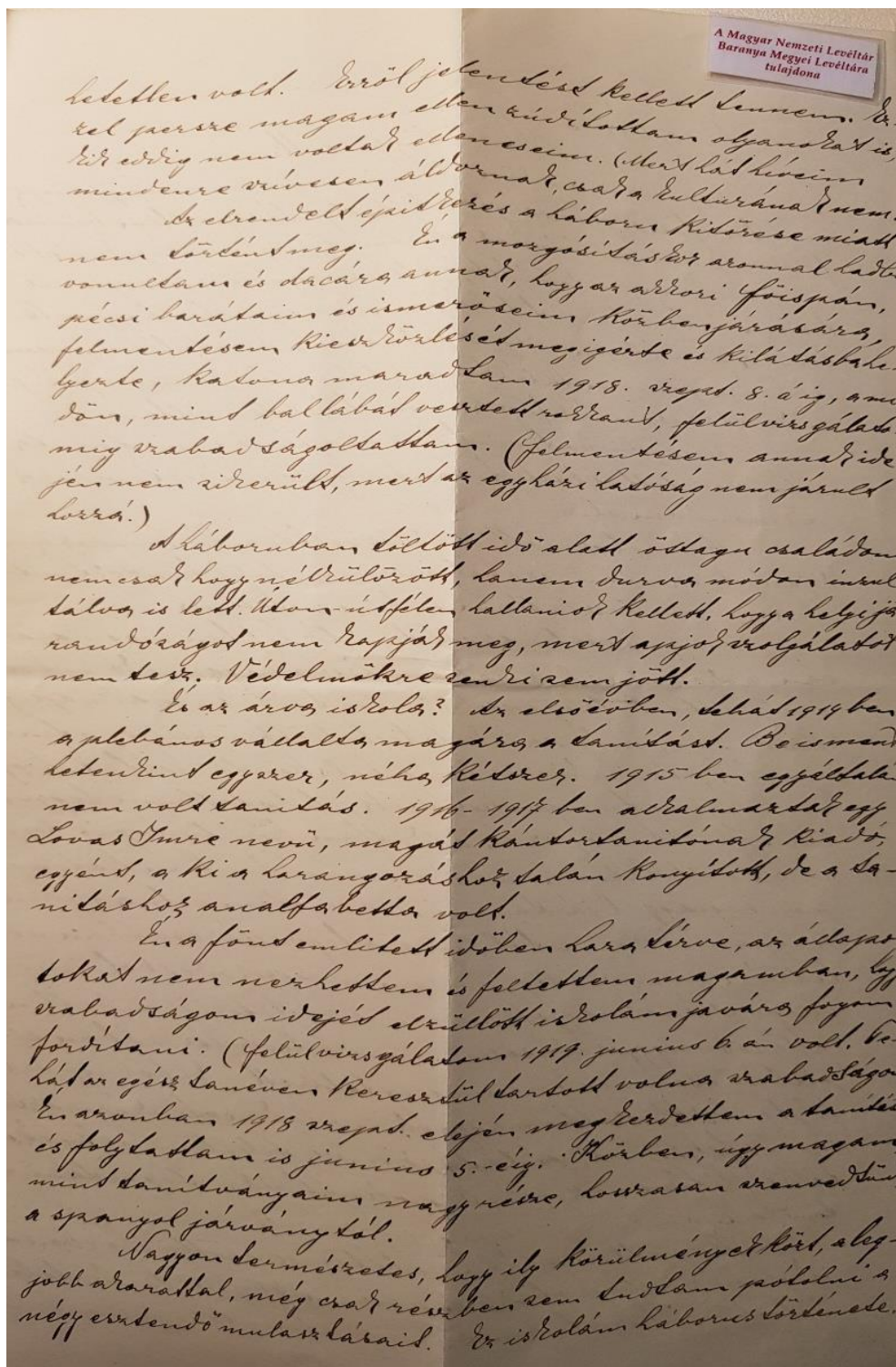
A levéltári források alapján tudjuk, hogy Sásd római katolikus elemi iskolájában hátráltatta az iskola munkáját, hogy az iskolaépületet a katonaság igénybe vette. A sásdi plébániáról a tanfelügyelőnek érkezett 1919. október 11-i levelében Szűcs József plébános arról számolt be, hogy az iskola két tantermét a katonai hatóság rendelete folytán katonák foglalták be, ezért az oktatás már egy hónapja szünetel. A plébános intézkedések meghozatalára kérte a tanfelügyelőt, és felhívta figyelmét, hogy ha a katonák tovább maradhatnak, akkor Sásdon a tanítás teljesen szünetelni fog. Hozzátette azt is, hogy „*Már egyes szülők zúgolódnak s nagyon sürgetik nálam a tanítás mielőbbi megkezdését, annál is inkább mert a tantermek már a háborús idők alatt is nagyon sokszor igénybe vétettek tartalék kórházaknak, s a tankötelesek csak felváltva lettek oktatva más helyiségben lévő terem szűk mérete miatt*”. Sándor Lajos tanfelügyelő a kérést azonnal továbbította, hozzátéve, hogy „*a szülők aggodalma méltányolandó, ha azt látják, hogy gyermekeik az iskolázás teljes hiányában szellemi és erkölcsi elvadásznak vannak kitéve*”, valamint a tanfelügyelő javasolta, hogy „*legalább az egyik tantermet a beszállásolás alul mentesítsék, hogy a tanítás váltakozó rendszer mellett megkezdhető legyen*”.¹¹

¹⁰ 1868. évi XXXVIII. tc. 4. §

¹¹ MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 18/1919, Szűcs József plébános 1919. október 11-i levele

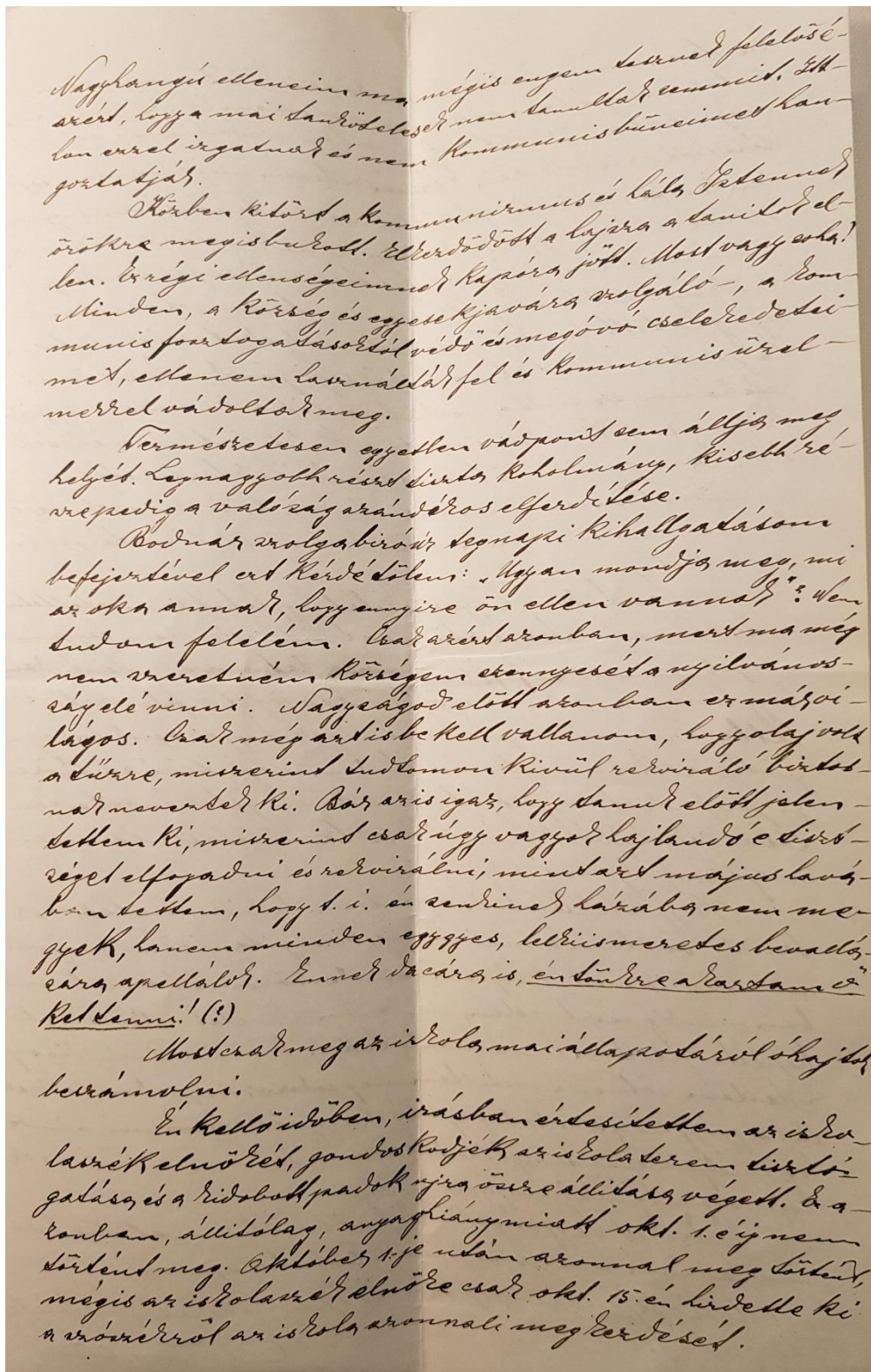

1. kép: Hering József tanító 1919. november 27-i levele, 1. oldal, MNL BaML VI. 502.
Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai

2. kép: Hering József tanító 1919. november 27-i levele, 2. oldal, MNL BaML VI. 502.

Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai

3. kép: Hering József tanító 1919. november 27-i levele, 3. oldal, MNL BaML VI. 502.
Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai

Nemzeti Levéltár
Baranya Megyei Levéltára
tulajdona

En H. én a leírásat értőrlendő az is eloláto, mentem, de
Kules hiányában oda nem malettem be. A Kules a ma
napig sem került elő és mégis aróto, máz ott gju-
lésered az is eloláto. Természetesen meg hívásom, és je-
len létem nétrül. Az általában, a tanácskormány ren-
delele után ugyan, de sem annak intenciójáról, ha-
nem anyagán, hogy a folyó cöve vürsleges tanácsko-
vürsjeleket kielégültessem -, bekedett és egyenind
nyugladott tanácsnyeret, melyeket az isrolában
hagyatam volt el, a hitközségi gondnokról az én és
plehános úr tudta nétrül verlatto, ki annak a gje-
kermet. Ha nincs náto a Kules, hát hogy maletett
be? És is gondnokról bódros beendái lez lantóto?
Bövelten emmitől sem tudok. Az isroláto elnöke ve-
lem emmit sem töröl. Főtalban és eövelben tárgyal e-
gjezerrel.

De tudom, hogy az isroláto hogy lehet vürsjeleket
máz 3 hónapra kerestül, ha a tanító ellen sem fegyelmit
megelőto - sem fegyelmi vizsgálata nincs? De tudom
hogy lontan vetti az etöljáróto a jöto, a feladerele is to-
lat beradni, miroz pláne nem igaz, hogy az egy tosegi mi-
götte del. De még kevésbé tudom megerteni a hitközsé-
gi gondnokról, hogy raját fajere kéjves plehános és taní-
tot az isrolától kiradni és 80 tanítótoletet a tanuláto
megaradályozni. (?)

Folyó toletolegludo és pontosan belki ismeretes néps-
tanító voltam a mai napig, bizonyítani todel magy ette-
nemmeris, mert népsen minden örömében és bánatig-
ban mindig részt vettem, mindenrin, kivétel nétrül örömöt
képretegelettem tanácsural, lettel. Verkeiret mindig egy-
hitelem, sőtmen verlatto, még söttoz napokon is kerest-
ül a gjeppszolgo, és belez ajuló akerpretois felvenni, minden
legörölgeth ellenörölgetlato és honorárium nétrül. És et
egy meg még mai nap is.

Ereret tolagyagodna ifjui bivalommal atóto és
maradtam magam jóindulatáto ajáló,
Mecsekjánosi, 1919. nov. hó 27. én alóto és kerlatto.
Hering József
Tanító

4. kép: Hering József tanító 1919. november 27-i levele, 4. oldal, MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai

A háború okozta nehéz helyzetről számolt be *Hering József* mecsekjánosi római katolikus felekezeti tanító is a tanfelügyelőhöz intézett panaszában. A tanító elmondása szerint a háború kitörésekor azonnal bevonult, majd 1918 szeptemberéig nem is tért haza. Az iskola az első évben a plébánosra lett bízva, aki hetente egyszer, legfeljebb kétszer tanította a gyermekeket, majd 1915-ben egyáltalán nem volt tanítás. Ezt követően „1916-1917-ben alkalmaztak egy *Lovas Imre* nevű, magát kántortanítónak kiadó egyént, aki a harangozáshoz talán konyított, de a tanításához analfabéta volt”. A tanító 1918-ban hazatért hadirokkantként, így szabadságolták további kivizsgálásig, amelyre 1919 júniusában került sor, tehát egy teljes tanévig szabadságon lett volna, de elmondása szerint ezt az időt arra fordította, hogy az iskola helyzetén javítson és a tanítást folytatta, bár ebben hosszú időn át akadályozta az ún. spanyol járvány, amelyet ő is és a gyermekek is elkaptak. Így négy évnyi lemaradást kellett behoznia a tanítónak, hogy a tankötelesek megtanuljanak írni-olvasni.¹² Láthatjuk, hogy ilyen időkben nem feltétlenül csak a szülőn vagy a gyermekén múlt, ha nem járt iskolába, hanem több körülmény (háború, járvány) együttes következménye volt.

A háborút követően a vallás- és közoktatásügyi miniszterek az iskolarendszer helyreállítása érdekében is intézkedéseket tettek. *Vass József* miniszter nevéhez kötődik az 1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról, amely részletesebben szabályozta a tankötelezettség nemteljesítését. A törvény 1. §-a megerősítette és részletezte a tankötelezettség tartamát azzal, hogy „Minden gyermek gondviselője (szülő, gyám, gazda) - amennyiben ezen törvény kivételt nem tesz - köteles a gondviselése alatt álló gyermeket a gyermek hatodik életévének betöltését követő kilenc tanéven át nyilvános iskolai oktatásban, még pedig 1. hat tanéven át elemi népiskolai, 2. továbbá három tanéven át továbbképző (ismétlő) népiskolai oktatásban részesíttetni”. Ekkor a tankötelezettség időtartamában és felosztásában nem történt változás. Hasonlóan változatlan maradt a tankötelezettséghez kapcsolódó iskolaválasztás: a 4. § alapján „Mindenki (szülő, gondviselő), akinek gondviselésében iskoláztatási kötelezettség alatt álló gyermek van, köteles a gyermeket népiskolába, illetőleg más nyilvános iskolába beírni és gondoskodni arról, hogy a gyermek az iskolába rendszeresen járjon; jogában van azonban a gyermeket akár lakóhelyén, akár más községben levő és bármilyen jellegű nyilvános iskolába beírni és járni”.

A törvény lehetővé tette, hogy a gondviselő által be nem íratott gyermekeket az illetékes iskolai hatóság hivatalból beírassa az iskolába. Ennek első esete az volt, ha az otthon vagy magánintézetben tanuló gyermek – aki számára továbbra is elő volt írva, hogy köteles nyilvános intézet tanítói előtt vizsgát tenni – az éves vizsgán alacsonyabban teljesített, mint a nyilvános iskolába járók számára előírt szint. A második esete, ha a szülő vagy gondviselő nem íratta be gyermekét nyilvános iskolába és nem is igazolta, hogy más módon gondoskodik gyermeke tanításáról; ekkor a szülőt először határidő tűzésével felhívták ennek teljesítésére, majd amennyiben a megadott határidőn belül a gondviselő nem intézkedett, őt a hatóság pénzbüntetéssel, illetve behajthatatlansága esetén elzárással büntette, ezt követően a községi előjáróság megkeresésére az illetékes elsőfokú iskolai hatóság hivatalból beírta a gyermeket az iskolába. Ha a hivatalból beírt gyermek a tanév folyamán igazolatlanul mulasztott, gondviselőjével szemben alkalmazható volt a pénzbírság, illetve elzárás, azzal, hogy ekkor intésnek nem volt helye (8. §).

¹² MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 114/1919, Hering József tanító 1919. november 27-i levele

A törvény rendelkezései előre lépésnek tekinthetők abban az értelemben, hogy már rendelkeztek arról is, mi történjen a tankötelezettség elmulasztása okán behajtott bírságokkal. A 14. § szerint azok „teljes egészükben az iskolába járó szegény gyermekek segélyezésére fordítandók, még pedig azon község szegény tanulói javára, amely községből azok behajtottak. A befolyt összegek felhasználásáról kötelesek az elsőfokú iskolai hatóságok minden tanítási év végén szabályszerű számadásban a közigazgatási bizottságnak elszámolni. A segélyezés szükségét és mértékét a rendelkezésre álló anyagi eszközökhöz képest az elsőfokú iskolai hatóság a tanítóval, illetőleg tanítói testülettel egyetértőleg állapítja meg, de a segélyezés csakis természetben (tankönyvek és taneszközök, ruházat, cipő, beteg gyermekeknek gyógyszer stb.) történhetik”.¹³ A kutatás jelenlegi állása szerint nem áll rendelkezésre arról levéltári forrás, hogy a bírságok segélyként történő felhasználását végrehajtották-e, valamint ha igen, milyen módon valósították ezt meg.

Község tankötelesei összes kimutatása
az 1893/94 tanévre. *2. évfolyam*

A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára tulajdona

Tanköteles gyermek van			A 6-12 és 13-15 évesek főösszege			A 6-12 éves tankötelesek közül			A 13-15 éves tankötelesek közül			A 6-12 évesek közül a nyelveket szerzett			A 13-15 évesek közül a nyelveket szerzett			Van-e és hány házasos?											
6-12 éves		13-15 éves	A 6-12 és 13-15 évesek főösszege			A 6-12 éves tankötelesek közül			A 13-15 éves tankötelesek közül			A 6-12 évesek közül a nyelveket szerzett			A 13-15 évesek közül a nyelveket szerzett														
fiú	leány	összesen	fiú	leány	összesen	rom. kath.	gör. kath.	gör. kel.	hev. hitv. e.	ag. hitv. e.	uniánus	mások hitv.	összesen	magyar	német	román	tót	szerb	horvát	rubén	összesen	magyar	német	román	tót	szerb	horvát	rubén	összesen
335	302	637	115	116	231	868	614	210	562	215	4	231	139	231	49	35	21					49	35	21					21
425	436	861	144	74	218	1542	1078	1811	968	223	1	5	9	215	464	264	204					264	204						204
255	225	480	204	53	257	237	101	210	2	63	1	3	2	50	252	2						50	252	2					252
774	679	1453	175	88	263	1716	133	12	27	77	193	276	2	3	12	263	193	20				193	263	3					263
236	241	477	255	61	316	793	194	29	174	177	199		15	102	36	190	37					102	36	15		2			36
2025	1583	3911	893	392	1285	5196	3397	356	56	57	222	284	1	21	165	263	234	235				263	263	121	95	2			263

Nyom. Tóth J. és Péterik.

5. kép: Pécs tanköteleseinek kimutatása, MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 319/1893

A tanköteleességhez kapcsolódik az iskolai hitoktatás és az azon való részvétel kérdése. Már az 1868. évi népoktatási törvény alapján a felekezeti iskolák mellett a többi iskolában is kötelező tárgyként szerepelt a hittanóra, amelyről a felekezetek gondoskodtak a hozzájuk tartozó gyermekek számára. Megvalósítása érdekében többször készítettek összeírást a tanulókról, hogy mindenki a vallásának megfelelő vallásoktatásban részesülhessen. Ezt a reformátusok oly módon szabályozták, hogy előírták, a tanév megkezdését megelőző két hónappal össze kell írni a tanköteleseket, szükség

¹³ 1921. évi XXX. tc. 1, 4, 8, 14. §§

esetén a világi hatóság segítségével (16.§). Erről az iskolaszék köteles nyilvántartást vezetni, amelyben feltünteti, hogy kik a református vallású tanköteles gyermekek és ők mely iskolába járnak.¹⁴ De nem csupán a református, hanem a többi felekezet vonatkozásában is fontos volt elkészíteni az összeírásokat a tanulókról a hittanórák megfelelő lefolytatása érdekében. A levéltári iratok között megtalálhatjuk ezeket az iratokat, amelyekben név szerint felsorolták, mely iskola mely osztályában milyen vallású gyermekek tanulnak.¹⁵ A római katolikus vallásúakról ilyen összeírás külön nem készült, csupán összesítetten az egész községre vonatkozóan, ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy mindenki más, aki nem szerepelt a névsorokban, ide tartozott, hiszen a vizsgált korszakban Baranyában ez volt többségi vallás.

A tanköteles gyermekek hitoktatásával kapcsolatban a baranyai tanfelügyelő, ekkor *Schneider István* egyeztetett az illetékes egyháziakkal (tehát minden felekezettel, amely Pécsen tanköteles korú hívekkel rendelkezett), részletesen megtárgyalva minden pécsi iskolára vonatkozóan a hitoktató személyét, fizetését és az órák időpontját, valamint értesítették egymást azon tanulókról, akik a hittanórákat nem látogatták rendszeresen.¹⁶ A vallásoktatásról a törvény alapján a felekezet feladata volt gondoskodni, ennek megfelelően hozzájárulásuk nélkül nem is volt kinevezhető a hitoktató. Ezek ellenére természetesen nem volt zökkenőmentes a megvalósítás, erről számolt be egy evangélikus lelkész 1912-ben, *Schneider István* baranyai tanfelügyelő igazgatónak írt levelében: „Az ágostontéri iskolai, különösen alsóbb osztályu tanítványaim, sőt szüleik is gyakran panaszkodnak, hogy gyermekeiket a róm. kath. hittanórákon bentfoglalják, vagy mondjuk úgy a dolgot, a gyermekek kénytelenek bent maradni a róm. kath. hittanórákon, mert a hittanórák a délelőtt vagy délután közepén tartatnak, s nincsen terem, hol a nem róm. kath. tanulók egész idő alatt meghúzódhatnának. A róm. kath. hittanórákon bentmaradó ev. gyermekeket azután – nem mondom hogy tudatosan vagy rosszhiszeműleg – az illető hitoktató úr felszólítja s feleletet velük, s ha – ami természetes is – felelni nem tudnak, megbünteti őket. Mondom, lehetséges, hogy az illető hitoktató úr egész jóhiszeműleg jár el, azt gondolván, hogy az előtte levő gyermekcsereg mind róm. kath. vallású?”¹⁷

5. Összegzés

Az iskolaválasztást több körülmény befolyásolhatta, így például vallási hovatartozás, lakóhely, anyagi helyzet. Ezt figyelembe véve a szülők iskolaválasztáshoz való joga széles körben lett kialakítva, így mindenki megtalálhatta a számára leginkább megfelelő intézményi formát, vagy magántanítót is alkalmazhatott. Problémák ezzel kapcsolatban leggyakrabban ott merültek fel, ahol a meglévő felekezeti iskolát a szülők nem kívánták igénybe venni, ugyanakkor a községnek nem volt lehetősége közös iskolát felállítani, és más módon nem tudtak gondoskodni gyermekük tankötelességének biztosításáról.

Az általános tankötelességet hazánkban az 1868. évi népoktatási törvény vezette be. Teljesítésének biztosítása érdekében állami és egyházi hatóságok is felléphettek, a szülőkkal

¹⁴ TÉRFI - OTTLIK, Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása, 266-267.

¹⁵ MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 319/1893, 448/1894, 449/1894, 510/1894, 522/1894, 523/1894, 531/1898, 532/1898

¹⁶ MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 43/1893, 413/1894, 563/1894, 547/1897, 506/1898, 534/1898, 3/1912, 4/1912, 32/1912, 40/1912

¹⁷ MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 175/1912

szemben fokozatos szankciókat alkalmazhattak. Ennek ellenére a folyamat nem ment mindig gördülékenyen, nem feltétlenül a szülők hibájából, így például járványok, háborús állapotok nehezítették az iskolalátogatást, valamint a hittanórákon való részvétellel kapcsolatban is akadtak félreértések.

Felhasznált források és irodalom

MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 43/1893, 413/1894, 563/1894, 547/1897, 506/1898, 534/1898, 3/1912, 4/1912, 32/1912, 40/1912, 175/1912, 319/1893, 448/1894, 449/1894, 510/1894, 522/1894, 523/1894, 531/1898, 532/1898, 114/1919, 18/1919
MNL BaML IV. 401. a) Főisp. biz. iratai, 290/1898
MNL BaML IV. 401. b) Bvm. főisp. ált. iratai, 14/1907
1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatásról
1894. évi XXXII. törvénycikk a gyermekek vallásáról
1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról
HERGER Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Budapest 2010
TÉRFI Gyula – OTTLIK Géza: Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása. Budapest 1911
FENYŐ István: Eötvös József, Kultúra és nevelés. Budapest 1976